

ИДЕИТЕ НА МЕДИАЦИЯТА ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА БЪЛГАРСКАТА ПРАВНО-ИСТОРИЧЕСКА ТРАДИЦИЯ

*Доц. д-р Петя Неделева¹
ПУ „Паисий Хилендарски“*

Медиацията все повече се налага като процедура при решаването на спорове. И ако тя не е все още водещ способ за справяне с конфликти, то поне отдавна не се бърка с близко звучащия термин „медитация“. Последователите и радетелите на медиацията все повече се обединяват около идеята за въвеждане на задължителна медиация и позитивите от нея за институциите и обществото. Едва ли е необходимо да убеждавам някого от присъстващите за нуждата и позитивите от медиация в сложното време, в което живеем – време на разнообразни международни, национални и междуличностни конфликти. Още неотърсили се от стреса на Covid пандемията, ни връхлетя вестта за война, водеща се близо до нашите национални граници. В тези сложни и несигурни времена възможността за решаване на различни конфликти чрез алтернативни способности е един от най-благоприятните за страните възможности, като бих искала да посоча, че той има дълбоки корени в българската история, обичаи и право. В настоящия доклад ще споделя свои проучвания за присъствието на принципите на медиацията при решаване на конфликти в историята на българското право, за ролята на адвокатите, а и на съдиите в този процес.

Помирението и преговорите като способ за решаване на спорове са познати от древността. Ако се обърнем към историята на българското право, ще установим, че те са използвани много често като способности за разрешаване на спорни ситуации от различно естество. В международен план българските владетели лично са участвали в преговори с цел избягване или преустановяване на международни конфликти – например кан Крум, който предлага на своя противник да решат спора си мирно, с взаимни отстъпки, за да бъдат избегнати или прекратени военни

¹ Д-р Петя Неделева е юрист по образование с докторска степен по право. Доцент в ПУ „Паисий Хилендарски“. Преподава „История на българската държава и право“, „Медиация“, „Обичайно право“, „Правна етика“ и други дисциплини. Практикуващ медиатор и учител по медиация. Настоящата статия е реализирана като част от Проект МУ21-ЮФ-023 „Медиацията в подкрепа на обществото“.

действия с Византия, достига до стените на Константинопол през 803 г. Отлични умения за преговори показват и княз Борис I Михаил по време на приемане на християнството като държавна религия, както и други средновековни български владетели решавали международни спорове, в които участва страната ни, чрез различни преговорни похвати (често, за да се гарантира изпълнението на постигнатото споразумение, се сключвали династически бракове).

През периода на османското владичество в българските земи споровете сред българското население се решават от самоуправителни тела, които не са съдилища в истинския смисъл на тази дума – такива са органите на българските общини, еснафски организации и представители на духовната власт/българската православна църква. Те правораздават въз основа на своя житейски и професионален опит, познания и умения, като прилагат познатото българско обичайно право. Самата процедура за решаване на граждански, търговски и някои наказателни дела включва основно „полюбовно погаждане, направо или чрез посредничеството на някой почетен или влиятелен първенец, или най-сетне на общината“². Кметовете, старейте, устабашията (управител на еснафската организация), майсторите, духовниците не са съдии по образование и професия³, не се включват и в османската правораздавателна система. Тези средновековни „медиатори“ (пра-медиатори, предмедиатори) интуитивно прилагали методите на помирение, подканяли страните да постигнат взаимноприемливо споразумение, като направят взаимни отстъпки. Обичайният съд се стреми преди всичко да помири страните, като „примирение може да стане, стига само пострадалият да склони (ако става въпрос за наказателно дело). В старо време повечето давии (въпроси) се вършеха с помиряване“⁴. Едва когато страните не могат да се помирят, обичайният съд разглежда спора или деянието.

Временното руско управление продължава тази линия чрез старейските съдебни съвети, въз основа на които се създават помирителни (полюбовни) съдилища, гарантиращи бързо и евтино правораздаване в най-малките населени места. Процедурата е неформална и зависи от желанието на страните, като те писмено се съгласяват да се подчинят на съдебното решение (своеобразна арбитражна клауза). Идеята за евтино и бързо производство по маловажни граждански и наказателни дела намира място в Закона за устройство на съдилищата от 1880 г.⁵, с който се въвежда институтът на мировия съдия. Мировият съдия е едноличен орган, заместил полюбовните съдилища след Освобождението и функциониращ основно като помирителна институция. Мировият съдия правораздава по съвест, след съгласие на страните да приемат решението, което е необжалваемо пред по-горна инстанция.

Идеята за доброволност, помирение и постигане на взаимноизгодно споразумение, са основополагащи за дейността на помирителния съд, създаден със Закона за гражданското съдопроизводство от 1892 г.⁶ Помирителите действат

² **Васильов**, Т. Спомени за лица и събития през XIX и XX в. София, 1934, с. 545.

³ **Андреев**, М. Българското обичайно право. София: Наука и изкуство, 1979, с. 258.

⁴ **Токушев**, Д. Съдебната власт в България. София: Сиби, 2003, с. 71.

⁵ ДВ, бр. 47/ 1880.

⁶ ДВ, бр. 62/ 1893.

по съвест, без да се придържат към формалните правила, като производството е бързо, евтино и конфиденциално – много близо до позитивите на съвременната процедура по медиация. Съгласието на страните за разрешаване на спора от помирителен съд се изразява чрез подписване на нотариално заверен помирителен договор (запис), в който е посочен и срокът за решаване на делото. В Закона за гражданското съдопроизводство от 1930 г. са допълнени изискванията, на които трябва да отговарят помирителите чрез изключване на лицата, които не могат да бъдат помирители, а именно съдии и прокурори (с някои изключения), неграмотни, чужденци, несъстоятелни длъжници, лица, лишени от граждански права, поставените под запрещение, непълнолетните. Процедурата изисква изслушване обясненията на страните, предоставяне на всички необходими документи по делото, възможен разпит на свидетели и вещи лица. Решението се постановява „по съвест и висшегласие“, подписва се от всички помирители и не подлежи на обжалване. Гаранция за изпълнение на решението на помирителния съд е възможността за издаване на изпълнителен лист от мировия съдия или окръжния съдия.

Близък подход е използван в Закона за медиацията от 2004 г.⁷ за посочване на изискванията, на които трябва да отговаря едно физическо лице, за да бъде медиатор, като в чл. 8, ал. 1, т. 2, 4, 5 са изброени позитивните изисквания, а именно – дееспособност на лицето, преминал курс на обучение по медиация, вписване в Единния регистър на медиаторите, разрешение за дългосрочно или постоянно пребиваване в страната (ако е чужденец), както и условия, които биха попречили на лицето да работи като медиатор, а именно – осъждане за престъпления от общ характер, лишаване от право да упражнява професия или дейност (чл. 8, ал. 1, т. 1, 3). Според чл. 4, изр. последно от ЗМ не могат да бъдат медиатори и „лица, осъществяващи функции по правораздаване в системата на съдебната власт“. Това е основание съдиите да бъдат изключени от състава на медиаторите, които могат да провеждат медиационни срещи. За ролята и участието на съдиите в медиационния процес има разнообразни решения в законодателствата на европейските страни, като например съдиите да бъдат натоварени със задачата да информират страните по дело за същността на медиацията и възможните ефекти от нейното приложение за разрешаване на делото (използвани са данните от законодателно проучване, свързано с въвеждането на задължителна медиация по семейни дела, проведено през 2018 г.). В някои европейски страни участието на съдиите в медиационния процес е много по-активно. В Италия, Франция, Унгария, Чехия, Германия съдията по делото може да разпорежи провеждането на информационна среща или медиация за решаване на спора, както и да прилага медиационни техники по дела, по които не е докладчик, т.е. да влиза в ролята на медиатор. Изхождайки от разбирането на българските граждани, че съдът е институцията, която трябва да реши техните проблеми, по-активната роля на съдиите в процеса на започване и провеждане на медиация би довело до увеличаване на доверието в този способ за решаване на конфликти. В тази връзка вероятно трябва да се помисли дали да не бъде разширено участието им в процеса, като те не само да информират страните за възможността да решат спора си чрез медиация, а да участват активно в медиационни процедури по дела (практика, установена в

⁷ ДВ, бр. 110/ 17. 12. 2004 г.

Италия и Германия). Затруднение в тази насока е сериозната натовареност на съдилищата в големите градове, което вероятно би затруднило провеждането на системни специални обучения и активното участие на съдиите в медиационни срещи. Добра практика е ангажирането на пенсионирани съдии, които да бъдат обучени да провеждат медиации, каквато практика има във Франция.

С провеждането на задължителна медиация трябва да се гарантират интересите на страните по време на медиационните срещи, както и съдържанието на постигнатото споразумение да не противоречи на закона. Този въпрос е от съществено значение и с оглед на факта, че според чл. 10, ал. 1 медиаторът не може да дава правни съвети на страните. Именно тук е основната роля на адвокатите, които според Конституцията охраняват правата на гражданите (чл. 30, ал. 4 КРБ). Съзнавам дискуссионността на твърдението за задължителното участие на адвокати в процеса на медиация. Точната формула на тяхното участие може да се постигне на база на европейския опит, който да бъде приспособен към българските условия и законодателство.

Тук бих искала да се отклоня в исторически план и да припомня, че адвокатите винаги са имали много активна позиция в обществената и политическата живот на страната. Въпреки че в ТК няма изричен текст за правото на адвокатска защита, през 1888 г. е приет Закон за адвокатите и адвокатската професия е първата регулирана юридическа професия със собствен закон, в който са регламентирани изискванията, правата и задълженията, регистрационният режим и други изисквания по отношение на адвокатите. Българските адвокати след Освобождението са сред най-будните членове на обществото, те са ангажирани с обществените проблеми, активно изразяват мнение, вземат дейно участие в различни политически партии, управляват страната като министър-председатели и министри. В края на XIX в. от десетте политически партии, които имат най-сериозно влияние върху политическия живот на България, само земеделците (Ал. Стамболийски) и тесните социалисти (Д. Благоев) нямат адвокат за партиен лидер.⁸ Начело на Либералната партия е видният адвокат д-р В. Радославов, на Народната партия – д-р К. Стоилов, на Демократическата – П. Каравелов и Ал. Малинов. Българските адвокати са активни участници в Народното събрание – в състава на 5 ОНС (1889 – 1892), което е най-голямото, състои се от 289 депутати, 16% от които са адвокати. В 15 ОНС (1911 – 13) адвокатите вече са 46,72%. Български адвокати има и в изпълнителната власт – статистиката показва, че България има 14 министър-председатели с адвокатска професия, управлявали 33 кабинета. Ал. Малинов има пет мандата като министър-председател на България. В правителствата след Освобождението има също впечатляващ брой адвокати – напр. правителството на П. Каравелов 1885 – 1886 е съставено изключително от лица, които имат адвокатска практика. Тази практика се променя през периода на социализма, когато адвокатите, като представители на свободна професия, не са канени за участие в управлението на страната. След 10 ноември се възстановява адвокатското присъствие в държавното управление. Примери за това са Д. Попов, Ф. Димитров, Н. Свиначков, Ал. Праматарски, Й. Соколов, Антон Станков, П. Стоянов, Ив. Тарчев, Ц. Цачева, Ек. Михайлова. Запомнящи се обществени личности, останали със своите действия и култови фрази в политическата ни история.

⁸ Палангурски, М. Адвокати, управление, политика (1879 – 2016). Фабер, 2016, с. 10.

Каква роля биха могли да имат тези дейни представите на юридическата професия в процеса на медиация? Участието на адвокатите в медиационния процес може да бъде разгледано в няколко посоки. От собствен практически опит бих искала да кажа, че много често в залата по медиация, присъствието на адвокатите улеснява процеса, прави го по-концентриран и целенасочен, въпреки че има и адвокати, които откровено отричат медиацията като алтернативен способ за решаване на спорове и показват явно своето негативно отношение, което рефлектира неминуемо върху техните довереници и води до неуспех на срещата.

Какви биха били позитивите от участието на добре обучени в областта на медиацията адвокати в процедурата по медиация? От една страна, възможност за предоставяне на юридически консултации по съдържанието на споразумението, което ще породи сигурност и увереност на страните по време на процеса на медиация, както и недопускане на надмощие и натиск на някоя от страните. Важно е и усещането за сигурност, че са защитени основни интереси на страните – адвокатите имат поглед върху цялостната картина на спора и спецификите по отношение на техните довереници, както и могат лесно да направят „сверка с действителността“. Адвокатите трябва да следят постигнатото споразумение да не противоречи на закона – страните не винаги познават законовите разпоредби, както и да съдействат за по-бързо и ефективно провеждане на процедурата и достигане до споразумение между страните. Когато се обсъждат правилата за участие на адвокати в медиационната процедура, може да се следва практиката на Гърция и Италия, където подписаното от адвокатите на страните споразумение има изпълнително основание. В тези страни се предвижда задължително участие на адвокати в процедурата по медиация.

Без съмнение, възможността за задължително участие на адвокатите в процедурата по медиация поставя редица въпроси. Някои от тях са свързани с необходимостта от задължително предварително специализирано обучение на адвокатите, които ще участват в процедура по медиация **като адвокати** – изключително важен въпрос, свързан с отношението на адвокатите към процедурата, възможността те да популяризират и предлагат процедурата по медиация на своите клиенти, усвояване на основните принципи на медиацията и умения за поведение по време на медиация, осъзнаване ролята на адвокатите в процедурата, която е различна от тази в съдебна зала. Все още не е изяснен и въпросът за възнаграждението на адвокатите – необходимо е техните хонорари за участие в процедура по медиация в ролята им на адвокати да бъдат значително по-ниски от хонорара за съдебно дело; възможно е за първа информационна среща да се дължи минимален хонорар или да не се дължи хонорар, а за всяка следваща – в зависимост от продължителността, но по-ниска от ставката за явяване в съдебна зала. Необходимо е да се търсят възможни варианти, ако една от страните не може да наеме адвокат – ако има сериозни финансови проблеми например. В Наредба № 1 от 9 юли 2004 г. за минималните размери на адвокатските възнаграждения е предвидена възможност адвокатите да оказват безплатна правна помощ на материално затруднени лица.⁹

Поставят се и други въпроси: възможно ли е адвокатите по съдебното разглеждане на делото и за участие в процедура по медиация по същото дело да са различни; как се процедира при отказ на адвокат да участва в процедура по

⁹ ДВ, бр. 64 от 23 юли 2004 г.

медиация; възможно ли е страна по делото да откаже да участва в процедура по медиация задължително придружен от свой адвокат и при какви условия; необходимо ли е да има специален регистър на адвокатите, които са обучени да участват в процедура по медиация като адвокати.

Много важно за качеството на процедурата по медиация, защита правата на страните в процедурата и успешното приключване на самата медиационна процедура, е обучението на адвокатите. В тази връзка се поставят следните въпроси: кой ще обучава адвокатите – дали това ще бъде ЦОА, неправителствени организации или университети? Обучението на адвокати от университети може да спести необходимостта от ресурс и обучени тренъори по медиация както на адвокатската общност, така и на МП.

Друг въпрос касае евентуалното провеждане на краен изпит – нещо като практико-теоретичният изпит за придобиване на юридическа правоспособност или прием в адвокатска колегия. Логично е подобен изпит да се провежда от органите на адвокатурата, които да събират и съответните такси за него, както и да следят за качествено обучение на адвокатите. Също така необходимо ли е да има практически тренинг при подготовка на адвокати – явяването в зала и участието в процедура по медиация изискват различно поведение на адвоката. Участие в няколко медиации като „стажант“ или „наблюдател“ би улеснило процеса на усвояване на специфичните умения. Необходимостта от провеждането на периодични обучения – нещо изключително важно не само за адвокатите, но за всички участници в процедурата по медиация и особено за медиаторите. Периодичното провеждане на обучения, опресняващи знанията или повишаващи квалификацията, са важна гаранция за качеството на провежданите медиации. Още не е изяснен въпросът необходим ли е специален регистър на адвокатите, които могат да участват в процедура по медиация в подкрепа на своите клиенти. Търсят се и подходящи механизми за проследяване качеството на работата на тези адвокати – от Висшия адвокатски съвет или Министерство на правосъдието. Трябва да се предвидят санкциониращи механизми – например при неетично поведение на адвокат.

В тази връзка и с оглед предстоящото преразглеждане съдържанието на Наредбата за единните държавни изисквания за придобиване на висше образование по специалността „Право“ и професионална квалификация „юрист“ от 2017 г. е необходимо сериозно да се обмисли включването на дисциплината „Медиация“ в определена форма в програмата на всички юридически факултети – нещо, което все още не е направено. Вероятно не е реалистично да бъде включена като задължителна дисциплина по чл. 4, ал. 2 от Наредбата, но напълно възможно е да бъде в групата на задължително предлаганите в юридическите факултети дисциплини по чл. 4, ал. 5 (каквито са Защита на потребителите, Здравеопазване, Защита на околната среда, Държавна служба и др.). Тази стъпка гарантира успешното развитие на медиацията в България, ще даде базови знания на студентите по право за медиацията, ще бъде важна основа, върху която да се надгражда обучението на медиатори, съдии и адвокати, ще бъде важна крачка за въвеждането на задължителна медиация в България – цел, която съм убедена, че ще разтовари съдебната система, ще подобри отношенията на училищно, битово и обществено равнище, ще направи гражданите по-отговорни към вземането на решения.

Не по-малък интерес представлява въпросът за възможностите за участие на магистратите в процедурата по медиация като медиатори – въпрос, който ще бъде разгледан в следващо изследване.

Принципите на медиацията имат дълбоки корени в българското самосъзнание. Участието на позитивни към процедурата, обучени в медиационните практики адвокати би допринесло за защита интересите на гражданите, бързо и безпроблемно протичане на процедурата и добри крайни резултати за страните. Въвеждането на задължителна медиация в България е чудесна възможност за утвърждаване на една процедура, отдавна доказала в световен мащаб своите позитиви. Би било огромна загуба за съдебната система, изпълнителната власт и обществото, ако този златен шанс бъде пропилян и задължителната медиация в България остане само като неизпълнен проект.

ИДЕИТЕ НА МЕДИАЦИЯТА ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА БЪЛГАРСКАТА ПРАВНО-ИСТОРИЧЕСКА ТРАДИЦИЯ

Доц. д-р Петя Неделева
ПУ „Паусий Хилендарски“

Резюме: В сложните и несигурни времена, в които живеем, възможността за решаване на различни конфликти чрез алтернативни способности, каквато е медиацията, е една от най-благоприятните за страните възможности, като бих искала да посоча, че идеите на медиацията имат дълбоки корени в българската история, обичаи и право. В настоящия доклад ще споделя свои проучвания за присъствието на принципите на медиацията при решаване на конфликти в историята на българското право, за ролята на адвокатите в този процес с оглед въвеждането на задължителна съдебна медиация в България.

Ключови думи: задължителна медиация, алтернативни способности за решаване на спорове, история на българското право, адвокати.

THE IDEAS OF MEDIATION THROUGH THE PRISM OF THE BULGARIAN LEGAL-HISTORICAL TRADITION

Assoc. Prof. Dr. Petya Nedeleva
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

Summary: In the difficult and uncertain times we live in, the possibility of resolving various conflicts through alternative means, such as mediation, is one of the most favorable opportunities for the parties, and I would like to point out that the ideas of mediation have deep roots in Bulgarian history, customs and law. In this report I will share my research on the presence of the principles of mediation in resolving conflicts in the history of Bulgarian law, the role of lawyers in this process, with a view to the introduction of mandatory judicial mediation in Bulgaria.

Keywords: obligatory mediation, alternative ways of resolving disputes, history of Bulgarian law, lawyers.